

1913'de ERZURUM VİLAYETİ

Ali TEVFIK*

Çev. Prof.Dr. Ramazan ÖZEY**

Sınırları: Erzurum vilayeti; Van, Trabzon vilayetleri arasında ve Rusya'nın Kafkasya kıtası ile Sivas vilayeti arasında yer alır. Güneybatısında Mamuratü-l aziz, Diyarbetik, Bitlis vilayetleri bulunmaktadır.

Yüzölçümü ve Nüfusu: Erzurum vilayetinin yüzölçümü 98.800 km².ye eşittir. Adıgeçen vilayette erkek ve kadın olarak yaklaşık 655.500 kadar nüfus mevcuttur.

Doğal Şartları: Erzurum vilayetinin arazisi dağlık ve kışı gayet soğuk ve süreklidir. Vilayetin doğu cihetinde ve İran, Kafkasya, Devlet-i Aliye-i Osmaniye sınırları üzerinde Anadolu dağ silsilesinin en yüksek noktası olan Ağrı dedikleri Ararat adında dağ vardır. Bu dağın zirvesinde bulunan taş ve toprak görülmeyp daima kar ile örtülüdür. Hazar denizine mensup olan Aras çayı bu dağın kuzey cihetinden akar. Şahyol, Çengel, Köse, Şariyan, Bingöl isimleriyle anılan dağlar, Adıgeçen Ağrı dağından batıya doğru ayrılan kısmında dahildir. Bunlardan Şariyan dağından Murat nehri ve üzeri bir geniş yayladan ibaret olan Bingöl dağından Aras çayı kaynağını alır.

Mecnegerd (Medjenguert) hizasında 2590 m.yüksekliğinde Soğanlı dağı adıyla bir silsile daha mevcuttur. Bu silsile Çoruh, Fırat havzalarını birbirinden ayırır.

Erzurum vilayetinin Van vilayeti ile olan sınırı üzerinde Aladağ ve Mamuratü-l aziz vilayeti ile arasında Munzur ismindeki dağlar vardır. Bunlardan başka mezkur vilayetin kuzey tarafında ve Trabzon vilayeti ile arasında önceki adı Pontus olan Balhar=Balahor silsilesi mevcuttur. Bunun güneyinde doğudan batıya doğru devam eden ve Dersim dağlarını teşkil eden bir dağ silsilesi daha vardır. Dumlu, Erzurum ile Bayburt arasında

* Bu makale; 1913 yılında, İstanbul'da, Tefeyyüz Matbaası tarafından yayınlanan, Ali Tefvik'in "Mufassal Memalik-i Osmaniye'nin Coğrafyası" adlı kitabın, 481-492 sayfalarında yer alan "Erzurum Vilayeti" bölümünden, aslına uygun kalınarak, Günümüz Türkçesi'ne çevrilip, sadeleştirilerek hazırlanmıştır.

** Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Coğrafya Eğitimi Bölümü, İstanbul.

Trabzon'u Erzurum'a ulaştıran ve ayıran meşhur şosenin güzergahında Kop dağlarıdır.

Ağları geçen dağlardan Köse, şariyan dağları arasında Karaderbend boyunu, Tahir gediği ve Hasankale ile Erzurum arasında 2.020 m.yüksekliğinde olan Deveboynu geçidi ve Oltu ile Erzurum meyanında Gürcüboğazı ve Erzurum ile Van yolu arasındaki Palandöken geçidi ve keza Erzurum ile Bayburt arasında Kop dağı boyunu ve Bayburt ile Trabzon arasında Kazkalı ve Kolat boyunları ve Trabzon ile Gümüşhane arasında Zigana boynu ve Soğanlı dağında dahi Sarıkamış, Bardız, Hisar geçitleri vardır.

Aras ayının ve Fırat, Murat, oruh sularının yüksek kısımları mezkur vilayet dahilinde akar. Vilayetin doğusunda ve Bayezid civarında Sinek yaylasında bir Ayak ile aras ayına akan Balıklı göl ve bunun civarında Kazlıgöl, Akgöl, Dipsiz göl, Kızıl göl adında birkaç göl mevcuttur. Bunlardan bazısında çok güzel alabalık bulunur. Bu cins balık deniz balıklarından daha lezizdir.

İdari Yapısı: Erzurum vilayeti idare hususunda, Erzurum, Erzincan (Ezircan), Bayezid kasabaları sancak merkezleridir. Adıgeçen sancakları teşkil eden kazalar ile merkez idareleri bir veche aşağıdaki cedvelde gösterilmiştir.

<i>Sancak Adı</i>	<i>Sınıfı</i>	<i>Kazası</i>	<i>İdare Merkezi</i>
ERZURUM	1	Erzurum	Erzurum
	1	Bayburt	Bayburt
	2	İspir	Hemşin
	2	Keskim	Ögdem
	2	Pasinler	Hasankale
	2	Tercan	Mamahatun
	2	Kiğı	Kiğı
	2	Temran	Temran
	2	Hınıs	Hınıs
	BAYEZİD	1	Bayezid
1		Diyadin	Diyadin
1		Eleşkirt	Toprakkale
1		Karakilise	Karakilise
1		Antab	Tutak
ERZİNCAN	1	Erzincan	Erzincan
	2	Kemah	Kemah
	2	Kozancan	Pültümür
	2	Refahiye	Gercanis
	2	Kuruçay	Hasanova

Tarım Ürünleri ve Sanayi: Bu vilayetin ova ve vadilerinin havası latif ve arazisi mahsuldar ve verimli olup, hububat çeşitleri ve çeşitli meyve ve sebze üretilir. Bazı yerlerinde zeytin yetişir. Fasulye, soğan, bakla çok ekilir. Pasinler ovası ürünleriyle meşhurdur. Erzincan cihetinde, üzüm ve tütün yetişir. Fakat vilayetin Bayezid sancağının ziraatı geri ve ürünleri azdır.

Mamülleri, aşiretlerin kadınları tarafından dokunan ve imâl edilen çok güzel halı, kilim, seccade, keçe, silahlar, gümüş ve bakırdan yapılmış eşyalardan ibarettir. Erzurum'dan Bayezid yolu ile İran hududuna giden yol 280 km.den fazladır.

Meşhur Beldelerinin Durumları

Erzurum Şehri: Adıgeçen şehir, Anadolu'nun kuzeydoğusunda önemli yerlerden biri ve Doğu memleketlerine icra olunan ticaretin merkezidir. Etrafı dağlar ile çevreli ve kuzeyden 1950 m.yüksekliğinde bir ovaya bakan ve ağaçlardan yoksun bir dağın eteğinde kurulmuştur. Doğusunda Deveboynu ve güneyinde Palandöken geçitlerini teşkil eden dağlar mevcuttur.

Erzurum'un Kafkasya hududuna yakınlığı münasebetiyle yeni usul üzere yapılmış istihkâmları vardır. Adıgeçen şehirde ehliyetli her nevi sanat ehli bulunur. Şehrin iskelesi olan Trabzon'a kadar yapılmış muntazam şosesi ve Bayezid yolu ile İran hududuna 314 km.uzunluğunda yolu olduğundan ticari ehemmiyeti vardır. Fakat mevkiinin yüksekliği sebebiyle havası kışın gayet soğuk olup, yakacağı odun ve kömürü kıymetli ve azdır. Erzurum'un 2-3 saat uzağında bazıları çelikli ve bazıları kükürtlü suları olan ılıca ve kaplıcalar olup, bunlar;sızı, kaşınma ve diğer hastalıklara faydalıdır.

Erzincan Kasabası: Ezirgân ismiyle anılan bu kasaba makro vilayet olan Erzurum'un batı yanında ve 34 saat kadar uzağında etrafı dağlar ile çevrili 9 saat devam eden aynı adlı olan bir ovada kurulmuştur. Havası dahi mutedil ve sağlamdır. Fakat yazın sıcak olduğundan çoğu ahali yaylalara çıkarlar.

Erzincan mevkiinin ehemmiyetinden dolayı dahilinde kışlalar vesair Askeri binalar mevcuttur.

Kasabanın önünden Fırat nehri geçtiği cihetle arazisinde her nevi mahsul yetişir. Pek çok pamuk dahi husule gelir.

Mensup olduğu kaza sancağının en verimli yeri olmakla hububat çeşitleri ile meyve ve sebzeleri çoktur. Sanayi ürünleri dahi ihram, seccade, havlu, hamam takımı, oda döşemesi, ipek alacası ve emsali şeylerden ibarettir. Köylerinde dahi acem şalına benzeyen bir çeşit şal dokunur. Demir ve

gümüşe müteallik şeyler yapılır. İmal edilen maddeleri dahi merkez vilayete vesair yerlere gönderilir. Erzincan'a iki saat mesafede kükürtlü ve sıcaklığı mutedil bir kaplıca vardır.

Bayezid Kasabası: Yıldırım Bayezid Han hazretleri tarafından kurulan mezkur kasaba, Erzurum'un 60 saat doğu semtinde ve bir dağ eteğinde kurulmuş ve mazgallı burç ile çevrilidir. Kalesi dahi meşhurdur. Havası kışın soğuk ise de, yazın güzeldir. Arazisi çıplak ise de, verimli olup, çok miktarda hububat, meyve ve sebze yetişir. Kasaba merkezinde, zaruri ihtiyaçlara yönelik sanayi ustaları bulunduğu gibi kaza dahilinde dahi çok güzel seccadelik keçe ve gerd halıları dokunur. Kasabanın İran ve Gürcistan ile hayli ticareti vardır.

Ağrı dağının yanında, Küçük Ağrı dağı eteklerinde Tanbat mağazaları denmekle meşhur gayet geniş ve sayısız mağazalar mevcuttur.

Bayburt Kasabası: Makro vilayetin (Erzurum) batısında ve 25 saat uzağında ve Erzurum'dan Trabzon'a giden büyük cadde üzerindedir. Trabzon'a olan uzaklığı dahi 90 km.dir. Çoruh suyu, kasaba içinden aktığı cihetle tarım ürünleri bereketlidir. Fakat nehrin sol vadisi dağlıktır. Havası hayli soğuk ve eski eserleri çoktur.

Kasabanın bir cariyek mesafesinde gayet yağlı cinsinden olarak kömür madeni çıkmaktadır. Kazanın ormanlarından kesilen odun, Çoruh suyu mecrası ile diğer kasabalara taşınır.

Hasankale Kasabası: Erzurum sancağının havi olduğu Pasinler kazasının idare merkezidir. Mevkii, makro vilayetin doğu cihetinde ve 6 saat uzağında ve büyük ovanın ortasında ve sarp bir kayanın eteğinde ve Soğanlı dağ ile Deveboynu ve Erzurum arasında ve Trabzon'dan İran'a giden yolun üzerindedir. Aras nehri kollarından Pasin suyu kazayı geçmekte ve sulamaktadır.

Kaza dahilinde dokunan kilim, seccade, keçe, ihram ve adi şal kaza içinde satıldığı gibi, Erzurum şehri ile civar kazalara götürülüp satılır. Adıgeçen kasabanın kükürt ve demir madenlerini havi müteaddid kaplıcaları vardır.

Kazanın Güllülü köyü civarında çıkan kireç ve Tortan köyünde çıkan alçıtaşı kaza içinde tüketildikten başka fazlası Erzurum'a götürülüp satılır. Ağa köyündeki Kırmızıtaş meşhur olup, büyük binalarda kullanılır.

Büyüklüğü ile meşhur olan Soğanlı dağı ormanından hasıl olan çeşitli kereste, odun ve kömür kaza dahilinde tüketildikten başka Erzurum, Bayezid sancaklarına gönderilerek satılır.

Hınıs Kasabası: Merkez sancağına bağlı bir kazanın makro idaresidir. Erzurum'un dahi 90 km.güney uzağında ve Van yolu üzerindedir. Mensup olduğu kazanın güneyi Bitlis vilayetine ulaşır ve Bingöl dağı aralarını ayırır. Kura nehri kollarından olan Aras çayı kaynağını mezkur gölden alarak kazanın kuzeyinden geçer. Hınıs kazası arazisi verimli ve 236 köye ve 30.000 kadar nüfusa sahiptir. Arazi ürünlerinden fazlası, Erzurum'a nakil olunur. Kazanın her ne kadar ormanları az ise de, meraları çoktur. Dokumacı taifesi tarafından hanelerinde dokunan ve imal olunan kilim ve seccade gibi şeyleri makbul ve muteber olup, Erzurum'a vesair yerlere nakil olunarak satılır.

Kiğı Kasabası: Merkez sancağına bağlı kazalardan aynı adlı olan kazanın merkez idaresidir. Bu kasabanın Erzurum'a olan uzaklığı 132 km.dir. Bu kasabadan Bingöl adındaki çay akar. Mensup olduğu kazanın kuzeyi Tercan kazasına ve batısı Mamuratü-l aziz vilayetine bitişiktir. Arazisi her ne kadar arızalı ise de, toprağı verimlidir. Ormanları yerel ihtiyaca göre kereste, odun ve kömür üretimi için kesilmeye kafidir.

Tercan Kazası: Bu kaza içinde akan nehrin ismiyle anılmıştır. Merkez idaresi olan Mamahatun köyü, Erzurum'un 14 saat batısındadır. Kazanın arazisi kısmen ovalık ve etrafı çıplak dağlar ile çevrilidir. Toprağı verimli olup hububat çeşitleri ile bazı meyve ve sebze yetiştirilir. Mera ve çayırıları dahi çoktur. Ahalisi 25.000 kadar olup, çoğunluğu müslümandır.

Kiskim Kazası: Bu kaza merkez sancağın kuzeydoğu nihayetinde ve Kafkasya hududundadır. Merkez idaresi Erzurum'un 82 km.kuzeyinde yeralan Ögdem köyüdür. Kazanın 15 nahiyesi, 65 köyü ve 30.000 kadar ahalisi vardır. Arazisi dağlık ise de, Çoruh suyu içinden geçmekte olduğundan verimlidir. Sebze ve meyve bahçeleri çoktur. Muhtelif ağaçlar yetiştiren birkaç ormanı vardır. Fakat kerestece istifade edilmektedir. Bazı yerlerinde demir madeni bulunur. Yerel sanayi dahi acem taklidi şallardan ibarettir. Kaza içinde bir kışla ile bir de askeri hastanesi mevcuttur.

Kemah Kasabası: Erzincan sancağı kaza merkezlerinden biri olarak makro vilayetin batısında ve Fırat nehri kenarında kadim bir beldedir. Erzincan'a dahi uzaklığı 6 saattir. Kasabanın eski bir kalesi ve Erzurum'a gider muntazam yolu vardır. Kemah ile erzincan ovası arasında Kemah boğazı isminde galyet dar ve bir saat devam eden bir boğaz mevcuttur. Mensup olduğu kazanın arazisi verimli olup, her çeşit hububat, sebze ve meyve çok miktarda üretilir. Yerel sanayi; kilim, seccade ve yünden eldiven gibi şeylerdir. Kazada bir memlaha ve bir de kömür madeni vardır.

Yukardaki adı geçen cedvelde, diyadin, karakilise, Eleşkird, Antab (Ayıntab) kazaları Bayazid sancağı mülhakatındandır. Bunlardan Diyadin kasabası Aladağ'ın eteğinde ve Murat çayı kenarındadır. Arazisi dağlıktır. Kuzeybatı cihetinde Karakilise (Karaköse=Ağrı) ve güneybatı tarafında Ayıntab kazaları vardır.